

ELS EXILIATS POLÍTICS (AGENTS D'UNA ADAPTACIÓ ELECTIVA) I LA FRONTERA AMB FRANÇA

Òscar Jané

Universitat de Barcelona

RESUM: El Tractat dels Pirineus és un procés de conseqüències polítiques i socials molt més importants que el que es podia esperar a l'època. A Catalunya es pot parlar d'exiliats polítics com a agents d'una adaptació electiva, la importància de la construcció de la frontera i el pes de França, o bé de la influència d'aquesta «nova» frontera sobre el conjunt de la societat.

PARAULES CLAU: Política, França, frontera, identitat, exili, Pirineus.

Parlar del Tractat dels Pirineus és avui dia un «clàssic». L'acord internacional europeu, més enllà del nom reductor de «Pirineus» per haver estat signat a la seva banda atlàntica, és el que actualment s'anomena un «cànon».¹ Això no vol dir que estigui present en tot allò que és relatiu al món politicohistòric ni en les relacions diplomàtiques internacionals. Però sí que continua sent un dels referents principals des de l'explosió diplomàtica del segle XVII, des de Westfàlia fins a Utrecht, i la principal fita en la construcció *ideopedagògica* de les fronteres naturals. Aquestes són popularment acceptades i científicament desmuntades, són ensenyades en l'educació primària i matisades posteriorment. El seu origen es remuntaria a la fi dels «confins», dels «límits», i a la maquinària argumentativa elaborada per Pierre –Pèire, en la seva grafia occitana– de Marca i el *famós* Tractat dels Pirineus.

Més enllà, però, del llegat dels papers, per damunt de la ressonància europea de la construcció dels estats moderns i les seves fronteres en la simbologia de la pau signada a l'Illa dels Faisans al novembre del 1659, va ser i ha estat necessària l'actuació i la superposició d'accions a diferents nivells. Primer van ser els alts càrrecs de l'Estat-Monarquia: Mazzarino i Luis de Haro certificaven una negociació cos a cos, soterrant les implicacions *pactades* amb els diferents territoris de cada corona i els seus *drets*. Després, la multiplicitat de satèl·lits diplomàtics, des dels professionals fins als accidentals, des dels savis fins als experts en una o altra matèria; tots ells van ajudar a fixar el tractat com a referent i escampar-lo arreu d'Europa. Les conseqüències del tractat deixen de ser francoespanyoles, són simplement a escala europea amb afectacions policèntriques. En darrer lloc, doncs, els relleus locals marquen la pauta i el *tempo* en l'aplicació del tractat. Són els agents polítics, és a dir, famílies senceres, aristòcrates o juristes, mercaders de frontera o elits locals.

Aquest treball se centra en el paper d'aquests agents polítics: qui són, com es mouen i com es reinventen. És una manera senzilla d'evocar la seva adaptació d'ençà de les adscripcions monàrquiques –que res no tenen a veure amb la identitat col·lectiva. Per això, el tractat no ha de ser vist com un punt de partida, sinó com un punt d'inflexió simbòlic que no es limita només a un abans i un després del 1659, sinó a un conjunt de períodes –un procés– en els quals algunes dates indiquen «no-retorns» o «desequilibris de forces»: la Guerra de Devolució del 1667 indica que la Pau dels Pirineus ha de ser com les altres, i molts dels seus acords són transgredits; el 1674, amb les revoltes fallides i les represàlies arreu del nord català sota sobirania de França; el 1678 és la fi de la Guerra d'Holanda i l'inici de la construcció de Montlluís, França «assegurant-se» la frontera i afirmant llavors sí el seu interès pel Rosselló,² i la Guerra de Luxemburg del 1684 o les noves ocupacions del Principat, sobretot del 1691 al 1697 amb la (re)conquesta de Barcelona per part dels francesos i els seus aliats, agents polítics d'aquella mateixa ciutat quaranta anys enrere.

En aquest sentit, i per entendre millor el perquè dels *exiliats* polítics com a agents d'una adaptació electiva i el nou arrelament de la *frontera* amb França, observarem en primer lloc el «moment» del tractat i la dicotomia

1. És bo tenir present que el 350è aniversari del Tractat dels Pirineus ha tingut ressò a escala europea amb dos altres congressos internacionals (els col·loquis internacionals: «La Paix des Pyrénées et son impact en Lorraine et au Luxembourg», Luxemburg 5-7 de novembre de 2009, i «1659. La Paix des Pyrénées ou le triomphe de la Raison politique», París 19-21 de novembre de 2009) que mostren el seu impacte a escala europea, més enllà dels mateixos Pirineus. En canvi, val la pena plantejar-se per què el col·loqui celebrat a Barcelona i Perpinyà al juny del 2009 (al qual pertany aquest text) ha estat l'únic esdeveniment commemoratiu específicament acadèmic i universitari que ha tingut lloc a tota la Península Ibèrica –al marge d'altres trobades internacionals interessants a escala local.

2. L'interès de França pel Rosselló el vam analitzar a: Òscar JANÉ CHECA, *Catalunya i França al segle XVII. Identitats i contraidentitats a l'època moderna (1600-1700)*, Catarroja-Barcelona: Editorial Afers, 2006, p. 197-239.

dels actors catalans. Després, provarem d'analitzar el paper i l'adaptació d'aquesta elit «barcelonina» al Rosselló. I, finalment, ens focalitzarem sobre l'altra adaptació, la de la «nova» frontera per part del conjunt de la societat, tot esbossant alguns aspectes teòrics i pràctics d'aquesta.

Exili o refugi, una dicotomia en perspectiva de futur

L'efecte col·lectiu del tractat va ser el tall institucional entre Barcelona i Perpinyà, però també la marxa dels dirigents catalans dels darrers vint anys i, alhora, la problemàtica de les relacions familiars i patrimonials a distància com també directament sobre els espais fronterers. En tot cas, val la pena afirmar que l'exili consegüent de la Guerra dels Segadors és també el del fracàs final de la revolució catalana. És un exili d'índole política, totes aquelles famílies compromeses amb el poder i amb l'assentament progressiu de França a Catalunya, «soldats» al servei de Lluís XIV.

Es tracta d'un exili enorme per a l'època. Hi ha diverses fases: la primera, els anys 1652-53; la segona, entre el 1656 i el 1659, i la darrera, entre el 1659 i els anys consecutius, fins al 1671. Ara bé, el moment de més impacte és sens dubte la pèrdua de Barcelona —o recuperació a mans de Felip IV—, així com la signatura del Tractat dels Pirineus el 1659, moment en què el Rosselló i altres contrades passen sota dominació de França.

El moviment de persones supera el nombre de 2.000, entre anades i vingudes, lluny de les 700 persones comptades per Josep Sanabre, tot i que aquest ja feia bé d'incidir en la importància del nombre. L'intendent Carlier va acabar establint —el 1671!— un document en què esmentava que calia imposar una data de tall per tenir en compte les anades i vingudes de refugiats per comptabilitzar-los i saber realment qui recompensar; aquesta data va girar al voltant de 1661.³ Cal imaginar el descabdellament d'una classe política, quan més d'un miler de persones —la resta eren familiars i domèstics— que en formen part desapareix, fuig cap al nord. Altrament, no es pot deixar de fer menció d'un «exili creuat», com van ser les famílies del Rosselló, sovint de l'alta i mitjana noblesa, que van mostrar els seus recels respecte a França des del principi (un rebuig que existia en aquell territori enfront dels francesos des de finals del segle XV), que van desplaçar-se cap al Principat. Aquest moviment va durar fins ben entrat els anys 1670, ja que durant la dècada dels seixanta i el 1674 van tenir lloc la dita Revolta dels Angelets i els complots de Vilafranca-Perpinyà-Cotlliure, que provocaren una gran repressió al Rosselló, amb la consegüent execució de membres de la mitjana noblesa del Conflent, del Vallespir i del Rosselló, o bé la fugida cap al sud de molts d'ells; tots els béns i patrimonis d'aquesta aristocràcia van passar a mans dels fidels exiliats principatins.

Les vivències i realitats de «l'exiliat» de la Guerra dels Segadors tenen un referent en el cas Trobat.⁴ Com la majoria dels qui van arribar a obtenir alts càrrecs i que van portar la política catalana de la mà de França, Ramon Trobat pertanyia al món del dret. Per aquesta raó i pel pes que va tenir en la política catalana de la segona meitat del segle XVII, la seva visió personal del Tractat dels Pirineus és eminentment important. Tant és així que representa el lligam entre els governants catalans dels anys quaranta i aquells que veuen morir Carles II. El seu exili és l'altra opció en perspectiva de futur per a Catalunya. Una aposta que, lluny de la mirada historiogràfica pel rebuig que ha pogut representar, anhela una Catalunya sencera i autònoma sota l'àuria de França, el més lluny possible dels interessos castellans.

Ramon Trobat era un jurista de Barcelona *profrancès*. Va intervenir en el tractat entre França i Espanya. El seu paper pren forma quan Mazzarino s'adona del que està en joc, ja a mitjan setembre del 1659. Fins llavors, el seu nom només apareixia com el d'un català assessor de Mazzarino, i conegut fins i tot entre els especialistes francesos dels tractats de pau com el «*docteur Trobat*». Més enllà, la seva figura i el perquè de la seva presència en aquelles negociacions no havia despertat cap curiositat. De fet, la personalitat de Marca ha eclipsat fins ara —amb raó— la historiografia. Els intercanvis intel·lectuals i diplomàtics de les sessions tenen l'empremta del seu bagatge assolit als anys quaranta i cinquanta a Catalunya, així com la seva erudició i la seva obsessió històrica per demostrar el lligam català amb França, que clou amb l'annexió del Rosselló i altres comarques al regne de França.⁵

El cas de la Cerdanya i el Conflent en les negociacions permet entendre el paper d'assessor de Trobat en aquest cas. Són els inicis d'un dels millors agents polítics catalans de França a partir d'aquell moment, una etapa que

3. Service Historique de l'Armée de Terre (SHAT), A1 300, n. 17, *Estat des Biens appartenans aux sujets du Roy des comtez de Roussillon Conflant et Cerdagne scituez en Catalogne, Arragon, Vallence et autres terres de l'obeissance du Roy catholique dela Jouissance desques les d. subjets ont esté spoliez par les Espagnolz*, Carlier (27-VIII-1671), f. 16r-v.

4. Es pot fer una lectura sobre el personatge, el conjunt de l'elit catalana i el pensament polític de l'època a: Òscar JANÉ CHECA, *Catalunya sense Espanya. Ramon Trobat: ideologia i catalanitat a l'empara de França*, Catarroja-Barcelona: Editorial Afers, 2009. Ramon Trobat era jurista. El seu treball al servei de Lluís XIV el va portar a ser advocat del Consell Sobirà del Rosselló (1660-1681), president d'aquest mateix consell i intendent del Rosselló (1681-1698).

5. Hi ha diversos treballs sobre Pèire de Marca, però segurament un dels més complets fins al moment és: Thierry ISSARTEL, *Politique, érudition et religion au grand siècle: autour de Pierre de Marca (1594-1662)*, tesi doctoral, Pau: Universitat de Pau, 2000, 4 vol. La seva publicació adaptada en format llibre és imminent (informació del mateix autor).

dura entre el 1656 i el 1698. Marca havia establert els límits i objectius francesos. Mazzarino els havia de defensar i engrandir si era possible davant del seu rei, Lluís XIV. Alhora, Lionne ja havia mogut fitxa des dels acords de Madrid del 1656 en què es dictaminava, tal com suggeria Pèire de Marca, que la separació entre les monarquies d'Espanya i de França havien de ser les «crestes dels Pirineus». Trobat apareix essencialment en escena el mes de setembre del 1659, justament quan, tal com diu Sahlins, Mazzarino s'adona que estan a la recta final i que cal prendre's les coses més seriosament, ja que els comissaris espanyols estaven començant a esgrimir arguments que necessitaven una rèplica contundent.

Mazzarino arriba a Saint Jean de Luz el 29 de juliol d'aquell any, amb les negociacions avançades, quan també s'estava completant el tracte de casament entre la infanta Maria Teresa i Lluís XIV. En un primer moment, el cardenal es mostra més preocupat de les aparences i dels seus propis negocis. Mazzarino triga, però, unes setmanes a comprendre que les negociacions estan en un moment crucial i que la informació que li havia facilitat Marca així com Lionne s'havia d'acompanyar de la seva acció. I, en efecte, el debat es va centrar sobretot al voltant del tema de la Cerdanya i el Conflent. El 16 de setembre, Mazzarino escriu a Le Tellier i li comunica les possibilitats d'adquirir el Conflent, sobretot gràcies a l'assessorament de Ramon Trobat, que apareix per primera vegada en la llarga correspondència dels dos dirigents:

(...) afin que Sa Majesté prenne plus de plaisir à cette acquisition, il est bon qu'elle sçache que le Docteur Trobat qui est icy, Et qui me donne des mémoires des affaires des quartiers là, m'a encore assuré que toute la Sardaigne [sic] est de nostre costé qu'elle consiste en un fort beau et fertile pays, Et qu'il y a plus de 30 villages de manière que ce comté joint au Conflant et au Roussillon composeront une province fort jolie, Et de plus grande estandüe que le Lyonnais avec trois places de la considération que sont Perpignan, Salces et Colioure, sans que nous reste plus aucun sujet d'appréhender que les Espagnols comme autrefois entreprennent rien sur le Languedoc qui est une des plus grandes et des plus importantes du Royaume, Et qui estoit fort exposé auparavant qu'il fut couvert par une teste comme celle là.⁶

Ramon Trobat era, doncs, una peça important per a Mazzarino, i ja era una persona coneguda de la cort. És, doncs, el mateix Trobat qui insisteix a Mazzarino sobre la importància d'incorporar el Conflent i de fer front als arguments esgrimits anteriorment per Luis de Haro. Segons Lynn Williams, «un tal» Ramon Trobat, amb els seus arguments i la seva insistència, aconsegueix persuadir Mazzarino de la victòria diplomàtica de França en aquest punt.⁷ En part, però, Haro no té prou arguments i queda «presoner» dels pactes del 1656 amb Lionne, on es deia que la divisió es feia de manera genèrica pels Pirineus, i ha de reconèixer que el Conflent era «a la part de França», però considera que era massa:

(...) sobre si el Condado de Conflent ha de quedar /o/ no al Rey xtmo [Cristianísimo] en que dice que havien-do reconocido las Consultas y papeles que ha embiado el Conse(jo) de Aragón cuyo asunto viene sacado en el papel que remite, y de haverse tratado y disputado varias vezes este punto se ha conocido que franceses venian muy prevenidos de lo que necesitavan para fundar su pretensión para cuyo effecto han traido muchos papeles y citaciones de discursos auctores como son, Çurita, algunos Catalanes, y varios extranjeros que por la mayor parte no son Franceses y que alegan de la misma suerte es dependiente aquel Condado del de Rosellón fundándolo en que en entrambos corre la misma moneda que se labra en Perpiñán, que van allí las apelaciones de ambos, que en junta de Cortes o estados del Condado de Rosellón que se hacen en Perpiñán han concurrido los naturales de Conflen[t] sin ser llamado éste Condado a parte, y que quando estuvo empeñado el de Rosellón a la Corona de Francia siempre fue incluido con aquel condado el de Conflen[t].⁸

Luis de Haro fa aquí una referència explícita als arguments francesos i a la presència fonamental d'assessors catalans pel bàndol francès, com ara Ramon Trobat. El mes de setembre del 1659, Mazzarino usa els seus serveis per confirmar la més que probable annexió del Conflent i alguns indrets cerdans, com s'acaba de definir amb posterioritat al tractat (amb data de 7 de novembre). El Consell d'Estat comentava així al rei que era més important mantenir la pau malgrat les conseqüències que poguessin tenir:

(...) estas diferencias aunque son de arta importancia por el desconsuelo con que el Principado de Cataluña y los Reynos de la Corona atienden esta enagenación (...) El Marqués de Velada dize sobre el punto del Condado

6. Bibliothèque Nationale de France (BNF), Fonds Français, 4308, 16/09/1659.

7. Lynn WILLIAMS (ed.), *Letters from the Pyrenees. Don Luis Méndez de Haro's Correspondence to Philip IV of Spain. July to November 1659*, Exeter: University of Exeter, 2000, p. 74.

8. Archivo General de Simancas (AGS), Estado Francia, K1618, 1659.

de Conflent que se deve estar a lo que Don Luis de Haro asentó el año de 56 con Mons. de Leoni pero si al Marqués que sirve bien la mem[oria] le parece que no se expresó por menor los limites precisos que dividen los Reynos y solo se señalaron las cordilleras de los Pirineos, aguas bertientes [sic] a una y otra parte (...) entiendo que Franceses pretenden que el Conflent está comprehendido en el de Rosellón y alegan para esto a sus [h]istoriadores, que nos son sospechosos y ellos de los nuestros dirán lo mismo (...) señalar lo que queda desta /o/ de aquella parte, por quanto los Pirineos se dividen en Ramos de sierras sin que se pueda discernir qual dellas es la principal que da nombre a las demás.⁹

Aquesta idea d'un Pirineu poc definit per les crestes no va prosperar, tot i els memorials aportats pels assessors del rei d'Espanya. Van arribar tard i, segurament, no van gaudir del rerefons històric i documental que aportaven els francesos, gràcies sobretot a Marca, i en aquest cas a les aportacions de Trobat. La diferència era evident. Mentre uns havien de comunicar amb la Cort i demanar escrits i arguments, la qual cosa feia que tot plegat arribés amb dies de retard, els altres gaudien de la presència *in situ* d'historiadors, juristes i altres persones coneixedores dels territoris sobre els quals s'estava debatent.

Mazzarino s'adona gairebé per primera vegada de la posició geoestratègica del Conflent, com un annex important del Rosselló, i afirma llavors la rellevància d'una línia de separació pirinenca:

(...) Je trouvoy que l'asseiph de ces montagnes là est si embrouillée qu'y en ayant mesme qui commencent [-] Et d'autres entre le Roussillon et la France, Et entre le Conflant et le Roussillon qui ne sont pas de la hauteur des trayes des Pyrénées que selon tous les anciens biographes séparent les Vallées d'avec l'Espagne.¹⁰

A principis d'octubre, el tractat queda gairebé vist per sentència i es comencen a nomenar les persones que, una vegada signat el tractat de pau de manera oficial, han de seure per delimitar fil per randa la frontera o, com a mínim, per deixar clares algunes incorporacions a una banda o l'altra. En aquest sentit, el Consell d'Estat decidia el 15 d'octubre el perfil necessari per al nomenament de comissaris per a les delimitacions posteriors al tractat de pau.

Queda palesa la desconfiança, encara a aquelles alçades, cap a la intervenció de polítics o juristes catalans, fins i tot si l'absència d'algun d'ells de renom comportés alguna pèrdua per a la monarquia, com amb el cas del Conflent. Finalment, els comissaris que van ser nomenats foren Miquel de Salvà i Vallgonera i Josep Romeu i Ferrer. Aquests dos homes van haver de fer front al dens argumentari de Pèire de Marca, representant francès durant les conferències de Ceret (primavera del 1660) que havien de delimitar la frontera per la zona de Cerdanya (acord de Llívia, 12 de novembre de 1660). La base de les negociacions fou l'article XLII del Tractat dels Pirineus, on cada part oferia la seva pròpia versió: els francesos afirmaven que els Pirineus eren «*l'ancienne division entre les Gaules et les Espagnes*», mentre que els espanyols pensaven que es tractava d'una «*frontera comúnmente admitida*». La posició geoestratègica de la Cerdanya se situà al centre del debat. Finalment, l'acord assolit a finals del 1660 divideix la Cerdanya en dos: la Monarquia d'Espanya conserva la seva sobirania sobre una part important del sud-oest de la Cerdanya i perd el control sobre 33 viles que són anomenades per França com «País adjacent de la Cerdanya». Llívia és l'enclavament fictici i real a l'hora de la frontera feta sobre paper.

De retruc, però, els pactes signats a Saint Jean de Luz, i aquests posteriors, tingueren un efecte sobre els dirigents catalans amb seu a Barcelona. Quin va ser el posicionament de la Generalitat? Sovint s'evoca el rebuig a qualsevol ratificació del tractat per part dels diputats catalans, però cal veure quines eren les seves possibilitats en aquells moments. D'alguna manera, una breu queixa va ser tot el que retrobem en el registre diari de la Generalitat. El 18 de juny de 1659, la Diputació emetia el següent:

Lo consistori ha tingut notícia del tractat de la pau entre sa magestat, Déu lo guarde, y lo christianíssim rey de França, y se ha dir que lo comtat de Rosselló se separaria del present Principat, restant baix obediència de França, lo que seria grandíssim dany y perjudici de aquest Principat.

Aquestes paraules pronunciades pel diputat eclesiàstic, amb el suport dels altres diputats i oïdors, indiquen la sospita que corria feia temps, però esgrimien encara un bri de confiança vers el rei:

Y no obstant que nos prometen de sa magestat nos farà mercè en no permètrer esta separació per sa gran clemència, y desijar tots nosaltres y los del comtat de Rosselló restar baixa sa obediència y ser sos vassals, ab tot, conciderant lo interès tant gran que lo Principat bé, havem repensat si per la obligació del nostre cà-

9. AGS, Estado Francia, K1618, 1659.

10. BNF, Fonds Français, 4308, 16/09/1659.

rrsch devia fer lo consistori alguna diligència representant a sa magestat son real servey y lo interès del Principat.¹¹

Per tant, existia segurament una confiança forçada per les circumstàncies dels anys de guerra i revolta, però també, una inquietud davant de la més que probable pèrdua territorial i administrativa pel Principat. Es tenia, però, la idea que en principi només s'estava negociant la possibilitat de traspasar el comtat de Rosselló, però en cap cas el de Cerdanya. En l'altre sentit, com hem comentat, la Cort d'Espanya es malfiava, encara i molt, dels posicionaments catalans. En són un exemple els comentaris sobre els possibles comissaris o assessors catalans, les cartes i els escrits emesos pel Consell d'Estat sobre la vinguda de diputats catalans al País Basc durant els primers mesos del 1660, però també la voluntat reial de posar fre a possibles nous aixecaments a Catalunya tot edificant ciutadelles per controlar Barcelona. Semblaria com si el control intern fos, en aquells moments, prioritari a qualsevol altra pèrdua territorial, que, possiblement, devien pensar, podrien resoldre amb posterioritat.

D'alguna manera, les autoritats de Madrid podien pensar a recuperar més endavant, en el context d'alguna guerra o un enfrontament amb França, tots o algun dels territoris perduts en les negociacions del Tractat dels Pirineus. Potser aquesta fórmula havia servit en alguns casos anteriorment. Però, és clar, la potència militar hispànica, tot i que era lluny de ser menystinguda, no semblava poder convertir-se de nou en el referent europeu. En aquest sentit, el vicecanceller d'Aragó avisava amb prou seny el rei que la cessió dels territoris catalans podria ser «definitiva». La participació en els pactes i en el mateix Rosselló de catalans refugiats de Barcelona era un argument de pes, al qual se sumava el perill que es mantingués viu el sentiment antiespanyol i la promoció d'aquest des de la banda nord:

Que en toda Cathaluña y aun en los otros Reynos de la corona de Aragón, se ha de tener por disfavor que VM desestime el amor destes vasallos haziéndolos súbditos del Rey de Francia, pues lo que ha hecho la violencia de la Guerra se atribuye [sic] a desdicha y siempre se espera la recuperación: Pero el día que se enagena por tratados, se cierra la puerta a esta esperanza, y es desconsuelo de no buena consecuencia.¹²

Els inicis de Ramon Trobat al servei de França foren doncs a l'ombra, lluny dels grans càrrecs i d'una visibilitat a l'alçada de la que havien tingut Margarit, Fontanella o Martí Viladamor. Aquesta línia d'acció va ser agraïda pel rei i pels dirigents de la Monarquia. L'actuació de Ramon Trobat fou discreta però efectiva, tant abans com durant les negociacions del Tractat dels Pirineus. Això comportà com a recompensa situar-lo com un dels agents privilegiats de França, tot i que sense el «caxé» familiar i la càrrega política que els d'altres persones que es van refugiar a Perpinyà. El mes de novembre del 1659 significava, teòricament, per a tots ells el no-retorn al Principat. Trobat entra en aquest procés d'assentament al Rosselló des d'un primer càrrec de confiança, per assolir-ne d'altres de més rellevància de manera progressiva.

Trobat va assolir així el 1681 la intenció del Rosselló, un dels càrrecs més importants del sistema monàrquic de França, i el mantindrà fins a la seva mort, el 1698. Demostrà com ningú una experiència sòlida i diversificada. El grau d'importància de la seva participació al Tractat dels Pirineus és innegable, i segurament més gran del que es podia imaginar, lluny de ser un simple assessor, ja que la seva intervenció arriba en un moment clau i permet l'annexió del Conflent i part de la Cerdanya. Tot sigui dit, mai en la història de Lluís XIV un intendent no és nomenat sent originari de la mateixa zona. Per entendre el cas excepcional de Trobat en aquest i altres sentits, l'assentament al Rosselló és un primer graó de comprensió; un espai on ha de «subsistir», adaptar-se, créixer i demostrar com qui més el seu afecte i servei al rei.

El paper de l'elit barcelonina al Rosselló

La utilització de França

És important tenir present un perfil de *profrancès* per comprendre l'efecte global de les preses de posició, com també a fi d'intentar avaluar el veritable pes del seu paper a l'exili en l'assimilació del Rosselló a França. En aquest sentit, les diferents fases del seu assentament a Perpinyà juntament a la intensitat de l'interès francès pel Principat de Catalunya o pel Rosselló són fonamentals.

El rei de França acordava així terres i béns a tots aquells catalans fugits del Principat de Catalunya, en raó de la seva fidelitat. Tot i que el Tractat dels Pirineus matisà posteriorment aquests «premís», les famílies beneficiades van ser també aquelles que no van poder retornar –voluntàriament o no– al Principat.

11. Josep Maria SANS I TRAVÉ (dir.), *Dietari de la Generalitat de Catalunya*, Departament de la Presidència, Barcelona: Generalitat de Catalunya, 2002, vol. VII, p. 84-85 (f. 220r-v), 18/06/1659.

12. AGS, Estado Francia, K1622, 62, 22/09/1659.

La nova estructuració del poder es va fer efectiva amb la presència de tropes del rei de França i la dels seus representants al Rosselló durant la segona meitat del segle XVII. Però, cal tenir en compte els canvis que en derivaren, a escala social, administrativa o amb l'aparició d'un nou equilibri dels poders locals. El més important de tots va ser la *creació* del Consell Sobirà, el 1660. La marxa dels súbdits fidels a Lluís XIV cap als comtats havia de servir per consolidar el poder reial en aquest territori. Els catalans que marxaren cap al Rosselló acapararen càrrecs i favors. Aquest procés provocà un enfrontament en l'exercici dels poders locals del Rosselló, si bé els notables de Perpinyà ja havien deixat el seu lloc, i això va fer que el conflicte fos menor.

L'efecte aconseguit per les autoritats franceses es resumeix en el següent: serveis i creació del Consell Sobirà; un model que representa l'ocupació francesa, però també la seva autonomia, malgrat tot. Era un parlament com el que es va crear a Alsàcia, si bé la seva existència era en si mateix la pedra angular d'un pas important per ser assimilats a França. De tota manera, cal recordar que el Rosselló va ser oficialment des del 1659 una «província reputada estrangera» fins al 1785, quan l'intendent Mailly va comprendre l'error que representava mantenir encara una doble frontera: la que es va instaurar al sud als Pirineus i l'antiga amb el Llenguadoc, és a dir, amb la resta del regne de França –amb el greuge econòmic i polític que això comportava.¹³

Els agents d'una adaptació electiva

El refugiat –o exiliat, terme apropiat només si es pren des de la perspectiva del qui es veu obligat a abandonar les seves propietats i la seva terra/pàtria– afí a França (o *profrancès*, terme que no és del tot exacte ni ajustat, però és el que comprensiblement empra bona part de la historiografia)¹⁴ és aquell que, finalment, ha dedicat molts anys al servei de França, a la lluita anticastellana i ha sobreviscut físicament i políticament a les purgues internes del Principat. Cal veure què unia realment França i com s'accedí a seguir sota l'empara gal·la. Molts no entraren dins el perdó general de Felip IV i hagueren d'emprendre el camí del refugiat; d'altres, però, van marxar voluntàriament, segurament per una por i una desconfiança que s'havien engendrat amb tots aquests anys de conflicte i crítiques recíproques. Intentem ara veure si la realitat de les recompenses fou l'única raó d'aquest servei continu prestat al rei de França, a través d'una tipologia dels personatges i grups en relació amb les accions polítiques, econòmiques i socials. A la vegada, aquestes persones, a voltes famílies senceres, es recuperen després de deixar béns i patrimonis al Principat i, per tant, cal conèixer quines són les actituds dels *profrancesos*, de cara a França i entre ells mateixos.

Altrament, eclesiàstics, juristes o militars es trobaven també en aquesta aventura. Entre ells destacaven encara aquelles persones que havien tingut una gran responsabilitat a la «Catalunya francesa» de la dècada del 1640. Amb el Tractat dels Pirineus i l'assentament al Rosselló, el seu estatut i el seu camp d'acció es van reduir. Així, persones com Josep Fontanella i el seu germà Francesc, que havien participat activament en les negociacions de Münster, es trobaven ara confinats en un marge septentrional de Catalunya, freturosos de poder i de decisió global. Amb la fugida, Fontanella veia que tot estava perdut i que s'haurien de confinar al Rosselló, la qual cosa qualificava dient que «*hemos perdido Barcelona y toda Cathalunya (quitado Rosas, la Cerdanya, Conflent y los montes del Rossellón) con que venimos a estar reducidos a solo el llano del Rossellón, que es poquísima tierra*».¹⁵

Alguns exemples serien els Fontanella, Margarit o Sagarra. Josep Fontanella, fill de Joan Pere Fontanella, regent durant anys de l'Audiència de Barcelona i membre del Consell de Cent des del 1639, s'havia convertit en el primer president del Consell Sobirà. Tot i recolzar les ordres franceses, criticà les mesures coercitives i represives que gent com Francesc de Sagarra duia a terme, sobretot durant la revolta dels Angelets (aixecament contra la gabella de la sal entre el 1662 i el 1673). Tanmateix, no tenia segurament cap altra opció. Exclòs del perdó general, Josep Fontanella s'exilià al Rosselló, on se li assignaren els béns de la família Rocabertí. En rebé el títol comtal de Peralada i el vescomtat de Canet, així com el patrimoni que posseïen al Rosselló. La seva ideologia anticastellana era un argument de pes per actuar en aquest sentit, si bé les justificacions jurídiques començaven a perdre sentit.¹⁶ Això sí, en aquesta «retirada», des de la seva nova posició política i territorial, entenia que calia evitar «repeticions», és a dir, els excessos militars sobre el poble. Altrament, els arguments que s'havien aixecat contra Castella es podien tornar a repetir contra França. Per aquesta raó, fou un dels que insistí més en el comportament general de les autoritats, sobretot dels soldats, envers la població.

Moltes d'aquestes famílies van seguir un patró similar: immiscir-se en els diferents afers de la nova província de França, des dels àmbits polítics fins als afers econòmics, locals o religiosos. Així, els seus descendents es tro-

13. Archives Nationales de France (ANF), K1221, *Notices sur l'Intendance de Roussillon*.

14. Així ho recull encertadament com a mostra del conjunt historiogràfic català: Fernando SÁNCHEZ MARCOS, *Cataluña y el gobierno central tras la guerra de los Segadores (1652-1679)*, Barcelona: EUB, 1983.

15. Archives du Ministère d'Affaires Étrangères (AMAE), Correspondance Politique (CP), Espagne, 31, 11/1652, f. 254-255.

16. Sobre els Fontanella, a través l'exemple d'un dels germans –Francesc–, vegeu els recents i originals reculls: Pep VALSALOBRE i Gabriel SANSANO (eds.), *Francesc Fontanella: una obra, una vida, un temps*, Bellcaire d'Empordà: Edicions Vitel·la, 2006 i *Fontanelliana: estudis sobre l'època i l'obra de Francesc Fontanella (1622-1683/85)*, Girona: Documenta Universitària, 2009.

baran al capdavant de les diferents institucions de Perpinyà o del conjunt del Rosselló, o bé dirigint les abadies principals, tant masculines com femenines, tenint en compte els ingressos i el poder en xarxa que això oferia. Són els fills de la «generació d'adaptació».

L'adaptació a la frontera

El tractat és la «creació», sobre el paper, de la frontera. La guerra i la presència estable de soldats i tropes la fan visible. És llavors que la frontera esdevé «trauma». Trauma com a xoc, com a novetat que trasbalsa la quotidianitat. La formació i l'assentament de la nova –i múltiple– frontera és més o menys lenta segons els períodes.¹⁷ Alhora, però, s'erigeix una adaptació, una assimilació d'aquesta, que segurament és fins i tot més important que la reflexió mateixa de l'assimilació del Rosselló a França com a col·lectiu –ja que s'ha demostrat abastament que aquesta no arrela fins a finals del segle XIX i principis del XX per diverses raons. Cal fer-ne una lectura a diferents nivells socials, més enllà del fet polític i militar...

El trauma interior de les societats de frontera ha estat l'aliment necessari per als estats moderns que eclosionen al segle XVIII. Les fronteres *invisibles* han tingut així un paper fonamental, quasi sense necessitat de coercitivitat altra que ella mateixa. El conflicte bèl·lic –i psicològic– i també el temps han deixat la seva empremta sobre la identitat del col·lectiu, per damunt de les adscripcions principescues. La frontera ha cicatritzat aquestes identitats, donant lloc al concepte d'«estranger», com a «l'altre» diferent –socialment i políticament, superant la simple lectura ètnica.

El paper fonamental resideix en l'acció d'actors principals: la configuració de les fronteres modernes deu molt a les elits locals. Aquestes famílies i aquests grups de poder que han estat força treballats pel que fa al Pirineu català, com són els exemples dels Trinxeria, Vigo, Travi, Sicart, etc., per part d'Alain Ayats, Andreu Balent, Michel Brunet, Peter Sahlins, Patrici Pojada, Joan Peytavi i d'altres, es formen i es reinventen, sempre al servei d'un poder monàrquic creixent. Aquest evita les ràncies lluites feudals entre ells, però s'aprofita i manté les antipaties que poden continuar existint entre ells de la manera més òptima per als seus interessos. Ja fa uns anys, Philippe Hamon esmentava el paper d'un tipus d'elit primerenca com és la que conforma la burocràcia fonamental de la Monarquia, aquella que d'alguna manera finança el tresor de l'estat. Calia que aquesta elit estigués ben retribuïda i, sobretot en aquells territoris més allunyats o més «nous», com és el cas, s'acabessin resignant a ser uns soldats més del rei.¹⁸ A poc a poc, aquestes elits, buròcrates o no, han anat entrant en la maquinària de l'estat lluiscatorzià: primer des de l'interior, amb una administració vertical que pretén allargar la seva influència fins a la cuina de les cases del país; en un segon terme, cap enfora, és a dir, amb un desplegament juridicodiplomàtic, una arma necessària per portar a terme tota la teoria sobre la sobirania de la monarquia.

Molts han estat els estudis generals sobre el tema, però només alguns han seguit les passes proposades per Pierre Vilar en relació amb l'anàlisi de la frontera a l'època moderna. Cal destacar, però, les visions en la *longue durée* de Peter Sahlins, Christian Bourret o, en un altre sentit, de Michel Foucher.¹⁹ El primer té el mèrit –encert o mancança–, encara vint anys després d'haver estat publicat per primer cop, de centrar-se en el cas exclusiu de la Cerdanya per a analitzar les construccions d'Espanya i França. Com evoca el mateix Daniel Nordman en el seu treball sobre les fronteres de França, els aspectes socials i polítics dels efectes fronterers necessiten una mirada particular en la teoria de les fronteres.²⁰ Diverses fronteres se superposen al pacte diplomàtic: frontera política, lingüística, religiosa, jurídica, terrestre (natural o humana)... s'entrecreuen en els *espais de frontera*, com a llocs anormals. Uns espais que acaben trobant una o altra «resolució fronterera».²¹

Frontera, població i territori són tres elements indissociables respecte a la progressió de la sobirania de l'estat. La formació traumàtica –i diplomàtica, ben segur– de la frontera mostra unes poblacions que viuen en realitat d'esquenes a les decisions dels respectius poders centrals. Ja fa un temps vam evocar el concepte de *resiliència* per comprendre de manera més real la identitat de la frontera, aquella que inclou la teoria, el trauma i els efectes;²² un terme que dibuixa l'adaptació de les poblacions a nous modes de vida, entre els assentaments militars, els canvis comercials i socials, aquells imposats com també les mutacions interiors que se'n desprenen.

17. Vegeu sobre aquest tema: Òscar JANÉ CHECA, «Psico(socio)logia e identidad de la frontera en la época moderna», *Manuscrits. Revista d'història moderna*, 26, 2008, p. 93-120.

18. Philippe HAMON, «Le personnel financier subalterne sous François Ier: coeur ou marge de l'administration monarchique? Les apports de la prosopographie», Jean-Philippe GENET i Günther LOTTES (eds.), *L'État moderne et les élites (XIIIe-XVIIIe siècles). Apports et limites de la méthode prosopographique*, París: Publications de la Sorbonne, 1996, p. 181-188.

19. Peter SAHLINS, *Boundaries: the making of France and Spain in the Pyrenees*, Berkeley: University of California Press, 1989; Christian BOURRET, *Les Pyrénées centrales du IXe au XIXe siècle. La formation progressive d'une frontière*, Aspet: Pyrègraph, 1995; Michel FOUCHER, *Fronts et frontières. Un tour du monde géopolitique*, París: Fayard, 1991.

20. Daniel NORDMAN, *Frontières de France, de l'espace au territoire (XVIe-XIXe siècles)*, París: Gallimard, 1998, p. 167-192.

21. Vegeu Òscar JANÉ CHECA, *Catalunya i França...*, p. 351-356.

22. Òscar JANÉ CHECA, «Psico(socio)logia e identidad...», *op. cit.*

L'èxit pràctic del «pensament fronterer» emergent desplegat per Pèire de Marca i, també, l'èxit diplomàtic de França comportava altres conseqüències. La presència de la frontera en un espai que no responia en absolut a la teoria de les *fronteres naturals* com esgrimia Mazzarino de la mà de Marca, es fa palesa per la militarització de la zona. Un territori com la Cerdanya, fins i tot el Rosselló, el Vallespir o el Conflent veuen créixer i reproduir-se fortificacions i el nombre de contingents. Alain Ayats ho ha evocat àmpliament. El punt d'inflexió militar es dona a partir de la Guerra d'Holanda (1673-1678), moment en què sembla clar que Lluís XIV vol conservar el nord de Catalunya i no bescanviar-lo pels Països Baixos. El punt culminant és la creació de Montlluís (1679-1683) i el consegüent marcatge *in situ* de la frontera, primer per la presència quotidiana de soldats i duaners, i després –ja a finals del segle XIX, tractats de Baiona, 1856-1868– amb la instal·lació de les fites. En aquest sentit, la frontera francoespanyola va ser clarament política i territorial. La cartografia francesa es va esforçar fins i tot a afegir elements naturals (rius, boscs, muntanyes) allà on no n'hi havia, precisament per justificar la «frontera natural».²³

De fet, l'obsessió per aconseguir i dibuixar un veritable espai de protecció respecte a l'enemic principal per la «porta sud» va empènyer les autoritats de França a elaborar amb temps i antelació un pla de fronteres.²⁴ Per extensió aquest *planning* defensiu no va impedir una utilització militar ofensiva, lluny ja de tot el que havia imaginat el mateix Richelieu. En aquest sentit és interessant observar el *Mémoire pour les limites de Catalogne* del 28 de setembre de 1647, que es va escriure tenint en compte les negociacions de Múnster. En aquest no es parla de fronteres, sinó de «límits». Es tracta d'un compendi que remunta fins a l'època medieval per cercar justificacions i arguments davant de les delimitacions de tots els límits geogràfics de Catalunya. No hi ha dubte, però, que el propòsit era demostrar que es tenia un bon coneixement del territori. Aquest domini teòric i pràctic s'erigeix fonamental. Sense ell, no es podia demostrar res ni mostrar-se vàlids, tant en la negociació com davant dels mateixos catalans. El text buscava un compromís que allargués la dominació francesa a Catalunya, sense expressar en cap cas la possibilitat de *definitiva*.²⁵ La presència francesa es va allargar fins en 1653-1659, segons els llocs, i més enllà d'aquesta data per al Rosselló i altres comarques septentrionals, com ara part de la Cerdanya.

Aquesta persistència en el temps, la capacitat i insistència bèl·lica i el referent politicosocial dels dirigents són a la base de l'emergència –heterogènia– d'una identitat col·lectiva definida a la part nord de Catalunya. Aquesta es va anar dibuixant respecte a la imatge d'una França agressiva i recurrent, entre l'amenaça i la guerra. I és que des del 1635, la presència militar és contínua fins pràcticament la Guerra de Successió.²⁶

La revolució iniciada el 1640 així com la frontera marcada el 1659 van provocar canvis substancials en els pobles de la frontera –qualsevol d'aquelles que ho eren o ho deixen de ser. Revoltes interiors, rebel·lions antifiscals o aixecaments a voltes antifrancesos demostren que, des de la mateixa perspectiva francesa, tot fent cas dels seus escrits, van representar alguna cosa més. El procés viscut per diverses famílies i pobles del país va des de la resistència antifrancesa fins al rebuig de la frontera, o bé fins a sostenir cegament l'opció hispànica. Els exemples més evidents són l'intermitent revolta dels Angelets (1663-1672), que va néixer com un simple aixecament policèntric contra l'impost de la sal (la *gabelle*), o bé els complots de Vilafranca de Conflent i Perpinyà, portats a terme per famílies notables del país en plena guerra entre Espanya i França (1674).

La frontera no era un espai delimitat clarament per les tropes instal·lades a la seva vora. En aquestes condicions de resistència –a la frontera en general–, tant els uns com els altres hi trobaven «portes». La frontera va anar quedant, no obstant això, sota control de la monarquia més activa, més forta, és a dir, França, com ho demostren les detencions exercides sobre els revoltats, fins i tot en territori d'Espanya. Així, molts documents comencen a parlar del paper de la frontera, de la seva existència gràcies a la presència militar. En l'època dels Angelets, per exemple, es va argumentar la detenció d'un dels seus cabdills, Joan Pagès, refugiat a Espanya, perquè l'havien designat capellà d'un poble «*tout contre la frontière, d'où il a continué d'appuyer les sédícieux et Angelets déclarés ennemis du Roy*».²⁷ Així doncs, calia controlar íntegrament i globalment la frontera, per evitar qualsevol intriga i moviment contra França. Fins llavors, la ineficiència i l'absència comparativa d'un dels poders monàrquics sobre la frontera havia permès la transgressió de les lleis i la recepció d'influències i comunicacions. La frontera en ser entesa per França havia de ser sinònim de control i de poder reial. Això no es concreta fins a finals de la Guerra d'Holanda.²⁸

23. Òscar JANÉ CHECA, *Catalunya i França...*, p. 356.

24. Sobre la idea de les «portes» de Richelieu, vegeu les reflexions de: Lucien BÉLY, «La representación de la frontera en las diplomacias durante la Época Moderna», *Manuscrits. Revista d'història moderna*, 26, 2008, p. 35-51.

25. AMAE, CP, Espagne, Vol.27, f. 331-344.

26. Així ho vam analitzar i explicar en un treball anterior: Òscar JANÉ CHECA, *Catalunya i França...*, p. 385-395.

27. SHAT, A1 415, n.17, *Carta de Le Bret a Louvois*, Tuïr el 11/04/1674; SHAT A1 300, n.144, *Carta del Consell Sobirà a Louvois*, Perpinyà el 16/04/1672.

28. Vegeu sobre el control fronterer en aquell període: Òscar JANÉ CHECA, *La identitat de la frontera pirinenca. Efectes socials i polítics al nord de Catalunya des de la creació de Montlluís (1677-1698)*, Girona: Diputació de Girona, 2008.

L'actitud col·laboradora i fidel de les elits catalanes durant el desplegament administratiu al Rosselló representa el rol permutador perfectament adaptat a la situació. Això no anul·la, però, que anteriorment –i fins i tot llavors– hagués existit una clara ideologia col·lectiva sense condicions. El moment viscut és el que portà cap a adaptacions necessàries, sobretot per «salvar el grup», tot i les profundes divisions i enemistats que hi havia entre moltes persones.²⁹

Finalment, la frontera pot ser entesa també com un sinònim de contraban. La seva emergència pot ser un símptoma de l'existència mateixa de la frontera. Es tracta d'un comerç tradicional que de sobte és prohibit, tot i que amb el temps pot assolir beneficis suplementaris més grans per a qui gosa fer-lo de manera conscient. L'aparició del contraban és, doncs, fruit de les prohibicions del comerç i de la militarització de la zona.³⁰ Molts treballs exploren i analitzen el contraban a partir de la segona meitat del segle XVII al Pirineu català, però és evident que el cas de la Cerdanya pot arribar a ser paradigmàtic tenint en compte les obertures naturals del territori en la frontera. En aquest sentit, els estudis de Michel Brunet o els testimonis d'època –més enllà dels imprescindibles arxius judicials– són una font rica per conèixer el grau d'adaptació a la frontera i el de resiliència col·lectiva, a través del món econòmic. El joc familiar i social transfronterer esdevé amb el temps un joc en «espais de frontera».³¹

Per acabar

Les «fronteres catalanes» han estat força estables des del Tractat de Corbeil (1258), un pacte que «oficialitza» la frontera entre França i la Corona d'Aragó pel nord. Cal esperar el 1659 perquè s'oficialitzi una altra frontera, però sobretot aquella entre dues altres monarquies, la d'Espanya i la de França. Els espais *inacabats* queden al marge de la política fronterera i al servei del poder polític local, el relleu de les capitals. De 1591 a 1659, ja s'havien afirmat altres espais de frontera: la frontera Catalunya-Aragó, amb la seva lògica de contraban, descontrol i refugi de bandolers. Un espai inacabat que es mantindrà encara durant temps, superant els esculls polítics, jurídics, eclesiàstics o culturals.

La idea de controlar la «frontera pirinenca», la seva identitat com a espai social, econòmic i militar, per extensió polític, es forja a partir de l'interès creixent de França pel «sud» i davant la feblesa castellana. Interès i oportunitat s'uneixen en els objectius de Lluís XIV, atorgant als seus nous «límits» una categoria d'experimentació contínua. L'espai frontera esdevé un coixí en totes aquestes matèries, al voltant d'aquest «nou» Pirineu, ja que l'antic, aquell de les Corberes, ja ho havia estat.

Hi ha, però, altres conflictes a tenir en compte i que retroalimenten les poblacions i les autoritats: el religiós, l'econòmic, el jurídic, etc. Tot això provoca una exacerbació dels conflictes en aquests espais, fent que les similituds s'esquincin, i posant en valor les diferències, els interessos individuals/col·lectius, però sobretot d'estat. D'aquí la importància a partir d'aquell moment, la qual cosa va captar a la perfecció Pèire de Marca, de conèixer el territori, els llocs, l'espai geogràfic: la geografia de la dominació atorga el control polític i el del territori.

29. A mode comparatiu, sobre el paper de les elits a l'Europa del moment, vegeu: Erich PELZER, «Un concept des élites en Alsace au XVIIIe siècle: la noblesse?», Jean-Michel BOEHLER, Christine LEBEAU i Bernard VOGLER (dirs.), *Les élites régionales (XVIIe-XXe siècles)*, Estrasburg: Presses Universitaires de Strasbourg, 2002, p. 53-65; Sobre el comportament de les elits catalanes: Antoni SIMON I TARRÉS, *Pau Claris, líder d'una classe revolucionària*, Barcelona: Publicacions d'Abadia de Montserrat, 2008; Òscar JANÉ CHECA, «La formació de nissagues de poder al segle XVII. El pes polític, jurídic i ideològic dels orígens de Ramon Trobat (Barcelona, 1625/1627-Perpinyà, 1698)», *Afers*, 58, 2007, p. 717-740.

30. Jean-François SOULET, *Les Pyrénées au XIXe siècle* [Tom 1: *Organisation sociale et mentalités*], Tolosa: Eché, 1987, p. 56-67. Vegeu també el recent treball de Patrice POUJADE, *Une société marchande. Le commerce et ses acteurs dans les Pyrénées modernes*, Tolosa: PUM, Tempus, 2008; Òscar JANÉ CHECA, *La identitat de la frontera...*

31. Per exemple: Michel BRUNET, *Contrebandiers, Mutins, Fiers-à-bras. Les stratégies de la violence en pays catalan au XVIIIe siècle*, Canet: Trabucaire, 2001 i «Frontera cerdana e identidades nacionales en el siglo XIX», *Manuscrits*, 26, 2008, p. 121-131; Òscar JANÉ CHECA, *Catalunya i França...*, p. 357-365.

